

В статье представлены методические рекомендации относительно оптимизации коммуникативного развития студентов – будущих педагогов.

Ключевые слова: коммуникативное развитие, коммуникативные умения и навыки, педагогическое и межличностное взаимодействие.

On the basis of the psychological research, methodical recommendations concerning optimization of communicative development of pedagogical students are represented in this article.

Key words: communicative development, communicative abilities and habits, pedagogical and interpersonal interaction.

Берещук О.М.

ЗАРОДЖЕННЯ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ В УНІВЕРСИТЕТІ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Дане дослідження присвячене відновленню картини зародження психофізіологічних ідей на підґрунті розвитку експериментальної фізіології нервової системи в одному з провідних наукових центрів України ХІХ ст. - Київському Університеті св. Володимира.

Ключові слова: психофізіологія, експериментальна фізіологія, історія науки, психічні явища, головний мозок.

Реконструкція історії психофізіології в Україні становить важливе завдання вітчизняної науки, адже дане питання залишається до сьогодні вкрай малодослідженим. Поодинокі розвідки історико-аналітичного характеру присвячені розвитку або фізіологічних, або окремо психологічних наук на терені наукового простору України і є здебільшого застарілими [4,5,6,12,14]. Жоден з науковців не ставив перед собою мети дослідити історичний шлях становлення та розвитку саме психофізіологічного знання в Україні.

Окреслена проблема отримала свій розвиток у низці попередніх робіт автора, що мали на меті виокремити її зпоміж інших у вітчизняній історіографії, встановити методологічні аспекти подальших наукових пошуків, розкрити особливості наукових передумов виникнення психофізіології в Україні [1, 2]. Дане дослідження присвячене відновленню картини зародження психофізіологічних ідей в одному з провідних наукових центрів України ХІХ ст. - Київському Університеті св. Володимира.

Зародження психофізіологічних ідей в Україні нерозривно пов'язане зі становленням та розвитком базових дисциплін, коеволюційні вектори яких, обумовили виникнення самої психофізіології як самостійної науки у ХХ столітті. Розвиток міждисциплінарного наукового середовища, в якому відбувалося формування первинних наукових знань з біології психічного, у другій половині

XIX століття особливо зазнавав на собі інтеграційних тенденцій еволюції наукового знання і охоплював дослідження вчених фізіологів, наукові інтереси яких торкалися у тому числі й фізіології психічних явищ, а також наукові пошуки у галузі психології, яка, прагнучи самостійного офіційного статусу, всіляко використовувала фізіологічний експеримент, як запоруку власної фундаментальності.

Фізіологічне підґрунтя оформлення психофізіологічного знання в Україні у другій половині XIX ст. пов'язане з розвитком, зокрема, таких галузей фізіології, як фізіологія центральної нервової системи, фізіологія нервового збудження, електрофізіологія, наукові пошуки в межах яких, обов'язково передбачали дослідне, експериментальне фізіологічне наукове пізнання досліджуваних явищ.

На території України суттєвий розвиток експериментальної фізіології розпочався у другій половині XIX століття, співпадаючи за часом із моментом утворення вітчизняних університетських фізіологічних шкіл у Києві, Харкові, Новоросійську та створенням в межах зазначених закладів фізіологічних лабораторій, як підґрунтя майбутнього розвитку експериментальних досліджень у галузі.

Становлення та розвиток фізіологічної школи в Київському університеті св. Володимира припадає на період 1865 – 1884 рр, період, що був пов'язаний з діяльністю чеського фізіолога В.Б.Томси (1831-1895). В.Б.Томсу, учня видатного німецького фізіолога К. Людвіга, було запрошено до Києва у той час, коли він очолював кафедру фізіології Військово-медичної академії у Вені. В.Б.Томса організує фізіологічну лабораторію, яка скоро стає Фізіологічним інститутом із двома лабораторіями - фізіології та біохімії [12, с.84]. Так було започатковано створення потужної лабораторної бази експериментальних фізіологічних досліджень, що мали місце у Київському університеті в подальшому, у XX столітті.

Під керівництвом В.Б.Томси розроблялося чимало фізіологічних проблем, серед яких були і питання фізіології центральної нервової системи. Однак перші наукові ідеї психофізіологічного характеру зустрічаємо вже у наступника В.Б.Томси – доктора медицини, професора С. І.Чир'єва (1850-1915), вченого фізіолога європейського масштабу, визначної фігури в історії розвитку вітчизняної фізіології [3,4].

Чир'єв С.І., вихованець Петербурзької медико-хірургічної академії, був призначений професором по кафедрі фізіології здорової людини в університет св. Володимира у 1884 р. Він значно розширив фізіологічну лабораторію, збагативши її обладнанням, необхідним для ґрунтовних фізіологічних досліджень, у тому числі, електрофізіологічних [14, с.33]. Наукова діяльність С.І.Чир'єва була переважно спрямована на вивчення електричних явищ у нервовій та м'язовій тканинах, гістології і фізіології ЦНС і фізіології органів чуття, а також фізіології кровообігу [4, 12].

Однак, більш ретельний аналіз наукової спадщини С.І.Чир'єва дозволяє зробити переконливий висновок і про значну наукову зацікавленість вченого питаннями психофізіологічної спрямованості. Роботи «О локализации психиче-

ских отправлений в большом мозгу» (1885), «О физиологических основах так называемого отгадывания мыслей» (1885), «Новая гипотеза цветоощущения» (1896), «Анатомический субстрат души, resp. сознания» (1907) та ін. демонструють правомірність виділення ще одного окремого напрямку теоретичних та експериментальних пошуків у сфері наукових інтересів вченого - психофізіологічного. У згадуваних наукових працях вчений безпосередньо ставив перед собою конкретні задачі - вирішити питання фізіологічного супроводу таких психічних явищ як пам'ять, відчуття, воля, емоції, мислення, мовлення та ін.

Майже всі наукові пошуки С.І. Чир'єва супроводжував фізіологічними експериментами. Основний підхід до проведення експериментальних фізіологічних досліджень Чир'єва, що спостерігається у більшості його робіт, полягав у видаленні частини мозку тварини, або ушкодженні її з метою встановити - які психічні функції втрачаються, а які залишаються збереженими, або мають перспективу на відновлення. Це давало вченому, на його думку, можливість з'ясувати місцезнаходження мозкового представництва різних психічних функцій тварини з подальшою екстраполяцією теоретичних висновків на розуміння фізіології психічного у людини.

Фактично, цей підхід у дослідженнях С.І.Чир'єва належить сфері класичної нейропсихології, яка визначається як галузь, що утворилася на стику декількох дисциплін: психології, медицини (нейрохірургії, неврології), фізіології – і спрямована на вивчення мозкових механізмів вищих психічних функцій у зв'язку з локальними ураженнями головного мозку. Але використовувався він вченим для побудови загальної картини фізіологічних процесів, що супроводжують ті чи інші явища психіки.

Ідея локалізації психічних функцій, яку, разом із іншими провідними лікарями-психоневрологами та фізіологами світу (П. Брока, К. Верніке, Е. Хітціг, Г. Фрітч та ін.), підтримував і продовжував розвивати С.І.Чир'єв, стала в подальшому тією відправною рисою, відштовхуючись від якої Виготський Л.С., Лурія О.Р. створять у ХХ ст. свою нейропсихологію, центральне місце у якій, буде займати наукова теорія системної динамічної локалізації вищих психічних функцій.

Всі наукові погляди попередників О.Р. Лурії – П. Брока, К. Верніке та інших, - називатимуться за радянських часів вузьким локалізаціонізмом або психоморфологічним напрямком: «Узкая локализация исходит из представлений о психической функции как о неразложимой на компоненты единой психической «способности» (говорить, писать, читать, считать и т.д.), которая должна быть целиком соотнесена с определенными морфологическими структурами мозга. Сам мозг и, прежде всего, кора больших полушарий рассматривается данным направлением как совокупность различных «центров», каждый из которых целиком «заведует» определенной психической способностью, в связи с чем поражение какого-либо мозгового центра ведет к необратимому нарушению (или выпадению) соответствующей способности...» [7, с.43].

С.І. Чир'єв у своїх роботах, дійсно, поділяє мозкову кору на «центри»: зоровий, слуховий та ін. та неодноразово посилається і на П. Брока, і на

К.Верніке, і на Е. Хітціга та інших дослідників, зазначаючи, що завдяки їм вдалося визначити роль окремих частин мозкової кори у психічних відправленнях. Цілком зрозуміло, що підхід вузької анатомічної локалізації явищ психіки вимагав системного переосмислення. Проте вчений зауважує, що усі ці центри постійно і різнопланово взаємодіють і між собою, і з частинами нервової системи, розташованими нижче.

У грудні 1885 року в актовій залі Університету св. Володимира професор С.І.Чир'єв прочитав публічну лекцію під назвою «О физиологических основах так называемого отгадывания мыслей», у якій ретельно, крок за кроком, демонструючи глядацькій аудиторії серію серйозних анатомо-фізіологічних дослідів над тваринами, розкрив сутність поставленого питання і загалом продемонстрував власну наукову позицію відносно фізіології психічного [10].

У згадуваній роботі, С.І. Чир'єв запропонував цікаву схему, що відповідає характеру процесів взаємодії різних ділянок мозку і лежить в основі письма, утворення понять предметів із сукупності уявлень, тобто процесів мислення [10, с. 11]. За цією схемою асоціюючі шляхи з'єднують між собою різні центри кори – центри зору, слуху, письма, мовлення, де утворюються відповідні знаки – уявлення про предмет. Вищим центром їхнього з'єднання є т.зв. *Intellektorium*, де відбувається утворення та закріплення як окремих понять про предмети, так і їх угруповань, сукупностей. За сутністю своєю, ці погляди на фізіологію процесів мислення навряд чи можна назвати вузьколокалізаційними.

Дана схема дуже нагадує сучасну схему фокуса взаємодії, що, як передбачається деякими сучасними психофізіологами, лежить в основі процесів мислення. Адже за процесів мислення відбувається конвергенція коркових зв'язків до певних ділянок асоціативної кори. І хоча об'єднуючим фактором у фокусі є синхронізація електричної активності його учасників, про це Чир'єв за того рівня розвитку фізіології знати не міг. Отже, ідеї існують завжди, але кожна епоха науковців розкриває і транслює їх своєю власною науковою мовою.

У своїх наукових працях вчений торкається низку інших питань, прямо чи опосередковано пов'язаних із фізіологією психічного: молекулярної основи фізіології психічних явищ, перехресної іннервації відцентровими нервовими волокнами частин тіла тварини відносно сагітальної площини, сумації збудження, наявності мимовільних мімічних м'язових скорочень, що супроводжують емоційні реакції людини, питань фізіології свідомості, самосвідомості, не-свідомого та ін.

Достатньо цікавою була позиція вченого щодо фізіологічних процесів, що лежать в основі психічних явищ на клітинному рівні організації. В оригінальному підручнику з фізіології людини 1899 року С.І. Чир'єв подає окремий розділ, присвячений нервовим клітинам, який дозволяє сформулювати уявлення про рівень відповідних фізіологічних наукових надбань зазначеного періоду. «Физические свойства нервных клеток, как-то: сцепление, эластичность, электрические свойства малоизвестны. То, что нервные клетки обладают этими свойствами, не подлежит сомнению; но характер распределения электрического потенциала на поверхности нервных клеток и величина обнаруживаемых ими разниц

потенциалов совершенно не известны. Причиной тому служит невозможность непосредственного наблюдения над изолированными живыми нервными клетками... Сведения наши относительно химических процессов, связанных с деятельностью нервных центров, также весьма скудны» [11, с. 169]

Однак, характеризуючи активність нервових клітин, вчений все ж таки наводить низку істотних властивостей процесів збудження, існування яких визнається і за сучасного етапу розвитку фізіології збудливих тканин. Зокрема, С. І. Чир'єв вказує на той факт, що збудження не співпадає за часом із подразненням, воно з'являється дещо пізніше і зазвичай триває деякий час після припинення подразнення. У даному випадку мова йде про сучасні поняття латентного періоду збудження та його післядії. Вчений приділяє увагу й описам часової сумачії збудження: «В нервних клетках может происходить суммация или сложение раздражений. Это следует из того, что самые ничтожные по своей энергии раздражения, при достаточной их продолжительности или частоте повторения способны возбудить клетку». Робота містить й опис процесів гальмування у нервовій системі, вчений справедливо зазначає його активний характер: «существуют центроприводные же нервные пути, раздражение которых вызывает напротив, угнетение деятельности соответствующих нервных клеток».

Описуючі форми «діяльності» нервових клітин, Чир'єв вказує, що їх існує три основні форми: автоматична, рефлекторна і психічна. Звісно така класифікація не є досконалою з позицій сучасного наукового знання, однак сутність її заслуговує на увагу, адже насправді демонструє види т.зв. біоелектричної активності нервових клітин.

Дана робота С.І.Чир'єва вказує і на існування клітинних основ фізіології пам'яті, які тепер носять назву енграм (слідів) пам'яті: «Возбуждение оставляет в нервной клетке известный след, выражающийся в двигательной сфере более легкой возбудимостью клетки при повторных раздражениях, в психической сфере – памятью, заключающейся в нашей способности распознавать раз полученные впечатления при их повторении, как уже бывшие в нашем сознании, или же воспроизводит их в сознании произвольно».

Аналізуючи внесок вченого фізіолога С. Чир'єва у розвиток психофізіології, як в Україні, так і у світовому аспекті, є доцільним з'ясувати методологічні позиції вченого щодо природи психічного. У відомому історико-науковому дослідженні «Нариси з історії фізіології в Україні» (1959) йшлося про те, що у деяких узагальненнях вченого «(зокрема, у питанні про локалізацію душі у мозку) він зробив методологічні помилки» [4, с.111]. Якими ж насправді були методологічні позиції С.І. Чир'єва?

В одній з останніх його робіт 1907 року, яка мала назву «Анатомический субстрат души, resp. сознания», вчений недвозначно формулює мету своєї роботи: «Не подлежит никакому сомнению, что психические процессы животного организма также имеют свой анатомический субстрат в мозгу, и цель настоящего экспериментального исследования заключается именно в том, чтобы попытаться определить опытным путём местонахождение в мозгу тех тканей, цело-

сть которых составляет неперемное условие возможности сознательной душевной деятельности» [8, с.4].

Так, професор Київського університету С.І.Чир'єв визнавав наявність у людини душі, яку він ототожнював із психікою. Описуючи явища несправжньої незрячості та псевдоглухоти, які виникають у тварини з видаленими півкулями, від вживав терміни – «душевная слепота», «душевная глухота» [8, с.20].

Аналіз світового наукового, анатомічного, фізіологічного, психологічного, філософського підґрунтя – питання локалізації душі у мозку, серія проведених вченими та його колегами у фізіологічній лабораторії університету анатомо-фізіологічних експериментів над тваринами, власне наукове бачення біології психічного, дозволили Чир'єву зробити висновок, який із сучасної наукової точки зору, безумовно, не може бути прийнятим - несвідомі психічні процеси здійснюються у корі великих півкуль, а свідомі – у склепінні (fornix) та його ніжках і стрічці, що сполучають його з кортикальними центрами великих півкуль і з епіфізом. Органом свідомості, на думку вченого, є fornix і п'ятий шлуночок мозку.

Відповідно до сучасних наукових поглядів, процеси свідомості пов'язуються вченими психофізіологами із діяльністю кори великих півкуль, а несвідомі – навпаки – з діяльністю глибинних структур мозку. Так вважав і С. І. Чир'єв на початку своїх досліджень у зв'язку з власними дослідженнями з видалення півкуль великого мозку у тварин. Але у даній роботі він проголошує протилежні висновки: якщо зруйнувати шляхи, що з'єднують склепіння з кортикальними центрами відповідної півкулі головного мозку, то процеси, що виникають у цих кортикальних центрах у відповідь на дію органів чуттів, не сприймаються твариною свідомо. А, отже, центри свідомості знаходяться не у корі півкуль, а у згадуваних глибинних структурах мозку.

Незважаючи на свою фантастичність, ця теорія Чирєва містила раціональну ідею, яка збігається із деякими сучасними психофізіологічними уявленнями щодо розуміння природи свідомості. За Чир'євим, для того, щоб відбулося усвідомлення подразника, інформація з певного центру кори має надійти до склепіння мозку. Згідно теорії інформаційного синтезу О.М Іваницького (1976), яка вважається однією з провідних концепцій психофізіології свідомості, психічні явища виникають в результаті таких процесів як: збудження центрів органів чуття у корі, надходження нервових імпульсів з кори до центрів пам'яті, емоцій та мотивацій, та вилучення інформації з них, а також - повернення збудження у кору, до ділянок первинних проекцій. Саме ці процеси лежать в основі свідомого відображення дійсності. Центрами емоцій, мотивацій, частково пам'яті вважається лімбічна система мозку, частиною якої і є склепіння. Отже, ідея С.І. Чир'єва про обов'язковість для процесів усвідомлення подразника неушкоджених нервових зв'язків у напрямку від кори до глибинних структур мозку є актуальною досьогодні.

Заслуговують на увагу й позиції вченого відносно психофізіологічної проблеми. С.І. Чир'єв, стверджуючи наявність душі (свідомості) у людині, не

заперечував тісний її зв'язок із головним мозком і матеріальними процесами у ньому.

Навчаючись у Петербурзькій медико-хірургічної академії, вчений слухав курс фізіології у І.М.Сеченова, був приват-доцентом у Петербурзькому університеті, коли там кафедрою фізіології завідував І.М.Сеченов. Проте, вчений вважав себе учнем Дюбуа-Реймона [12]. А вже декілька років, а саме – з 1876 по 1879, відвідував клініки нервових хвороб у Німеччині, Франції, Англії, Австрії, працював у найкращих фізіологічних лабораторіях Європи, у тому числі – лабораторії Дюбуа-Реймона. С.І.Чир'єв наслідував наукові погляди останнього у багатьох питаннях і, перш за, все - відносно природи психічного.

У 1872 році на зібранні природознавців у Лейпцігу фізіолог Дюбуа-Реймон зробив відому промову «Про межі природопізнання», в якій висловив наступну тезу: «Как мы сознаем — мы не знаем и никогда не узнаем. И как бы мы ни углублялись в дебри внутримозговой нейродинамики, моста в царство сознания мы не перебросим». Вчений дійшов висновку про неможливість пояснити свідомість матеріальними причинами.

С.І.Чир'єв писав: «Можно допустить, что мы в состоянии будем описать весьма точно форму молекулярного движения, обуславливающего собою возникновение в нашем сознании известного, напр., представления; но мы по всей вероятности никогда не в состоянии будем понять, *почему* данная форма молекулярного движения вызывает у нас данное представление» [9]. «Вопрос: почему, каким образом раздражение одного нервного центра воспринимается нами как звук, а другого – как свет, третьего, наконец, - как тепло или прикосновение, останется, по всей вероятности, для нас таким же неразрешимым вопросом, как вопрос о свойствах материи вообще. Самая простейшая форма проявления материи – тяжесть или притяжение – в сущности, также для нас непонятна и, по мнению многих великих натуралистов, останется таковою навсегда, как и субъективная сторона психических явлений» [10].

Протягом всієї історії становлення психофізіологічної науки питання про співвідношення матеріального та психічного не втрачає своєї актуальності й до сьогодні залишається не вирішеним. Фактично, у проблемі стикаються дві головні антитези: «мозок є органічним субстратом психічного» та «психічне тільки якимось чином пов'язане із мозком, але не породжується ним». Позиції К.Людвига, Дюбуа-Реймона, С.І.Чир'єва та багатьох інших вчених фізіологів тих часів ґрунтувалися на тому, що в основі психічних явищ лежать матеріальні процеси, але зрозуміти сутність трансформування одних в інші людству так і не вдасться. Отже, погляди вітчизняного фізіолога С.І.Чир'єва на сутність проблеми співвідношення фізіологічного і психічного гармонійно увійшли у світовий контекст існування психофізіологічної проблеми.

Прямо посталені вченим наукові цілі здійснення саме психофізіологічних досліджень, цілий комплекс ґрунтовних теоретико-експериментальних наукових пошуків у напрямку біології психічного, цікаві наукові ідеї, зміст яких знаходиться відображення й в сучасних психофізіологічних концепціях, є яскравим доказом того, що у Київському університеті наукові психофізіологічні розвідки

мали місце вже наприкінці XIX – початку XXст. За своїми методологічними підходами, за рівнем науковості дослідження С.І.Чир'єва в Університеті св. Володимира не поступалися закордонним у цій галузі, становлячи невід'ємну складову загального процесу розвитку фізіології психічного у світі.

Література

1. Берещук О.М. Історико-науковий аналіз становлення та розвитку психофізіології в Україні у XX столітті: постановка проблеми // Матеріали Дванадцятій всеукраїнської конференції молодих істориків освіти, науки і техніки та спеціалістів/ О.М. Берещук – Київ, 2007. – С. 25-28.
2. Берещук О.М. Психофізіологічні ідеї у вітчизняних університетах другої половини XIX ст./ О.М. Берещук // Актуальні проблеми виховання та виховання людей з особливими потребами. – 2013 – №10(12). – С.250-262.
3. Виленский Ю.Г. Доктор Булгаков/ Виленский Ю.Г.–Винница, 2010.- 472 с.
4. Воронцов Д.С. Нариси з історії фізіології в Україні / Воронцов Д.С., Нікітін В.М., Серков П.М. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 256 с.
5. Коштова Х.С. Очерки по истории физиологии в России / Коштова Х.С. – М.: Изд-во АН СССР, 1946. – 494 с.
6. Очерки истории физиологических наук в СССР: истоки и особенности развития / наук.ред. Черниговский В.Н. – Ленинград: Наука, 1984 – 288 с.
7. Хомская Е.Д. Нейропсихология / Хомская Е.Д. – СПб, 2005. – 496 с.
8. Чирьев С. И. .Анатомический субстрат сознания / Чирьев С. И. – Киев, 1907. – 28 с.
9. Чирьев С. И. Введение в курс физиологии человека./ Чирьев С. И. – Киев, 1885. –13 с.
10. Чирьев С. И. О физиологических основах так называемого отгадывания мыслей./ Чирьев С. И. – Киев, 1885. – 21 с.
11. Чирьев С. И. Физиология человека./ Чирьев С. И. – Киев, 1899. – 492 с.
12. Физиологические науки в СССР: Становление, развитие, перспективы / Отв. ред Н.П. Бехтерева. – Л.:Наука, 1988 – 479 с.
13. Шойфет М.С. Сто великих врачей / Шойфет М.С. – Вече, 2011- 525 с.
14. Langué K.A. Physiological Sciences in Russia (19 – 20 Centuries) / Langué K.A. – St. Petersburg, 1997. – 144 p.

Данное исследование посвящено реконструкции картины зарождения психофизиологических идей на базе развития экспериментальной физиологии нервной системы в одном из ведущих центров Украины XIX в. – Киевском Университете св. Владимира.

Ключевые слова: психофизиология, экспериментальная физиология, история науки, психические явления, головной мозг.

This research is dedicated to the restoration of origin psychophysiological ideas painting on the basis of experimental physiology of the nervous system in one of the leading scientific center of Ukraine in XIX c. - St. Vladimir Kyiv University.

Key words: psychophysiology, experimental physiology, history of science, mental processes, brain.

Болотнікова І.В.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРОФСПІЛКОВИХ КАДРІВ

У статті викладено теоретичний аналіз актуальних проблем сучасної професійної підготовки працівників профспілкових організацій. Визначено основні принципи, методи та етапи підготовки профспілкових кадрів.

Ключові слова: профспілковий працівник; професійна підготовка; професійні знання.

Одними з найбільш актуальних проблем психології професійної діяльності профспілкового працівника на сьогодні є такі: підвищення ролі психологічних знань в його діяльності; зростання вимог до його особистості; специфічні особливості формування його авторитету; робота профспілкового лідера з організації та контролю виконання і т. ін. [4].

Ефективність діяльності профспілкового працівника як спеціаліста значною мірою залежить від його кваліфікації, яку він одержує у процесі професійної підготовки. Система підготовки повинна забезпечити максимальну відповідність знань і умінь спеціалістів цілям їх використання у профспілковій роботі.

До основних завдань підготовки профспілкового працівника можна віднести формування соціально-професійного фону, на якому відбувається його діяльність, що включає основні характеристики професійної діяльності: проблеми, які вирішує профспілковий працівник; його функції, вміння, навички і знання, що необхідні йому в повсякденній роботі.

Проблема підвищення ефективності підготовки спеціалістів у сфері профспілкової роботи має якісну та кількісну сторони. Перша з них визначається, перш за все, характером соціально-економічного устрою, культури, психологічного та професійного аналізу діяльності спеціалістів, професійним відбором, системою навчання, ставленням спеціалістів до своєї професії. Стосовно іншої – то тут на неї суттєво впливають: технічний прогрес, інтенсифікація трудових процесів, розвиток виробничих сил суспільства та роль людського фактора у прискоренні соціально-економічного розвитку країни [1; 9].

Системна підготовка профспілкових працівників ґрунтується на двох провідних принципах. По-перше, базою для підготовки повинно стати проек-